

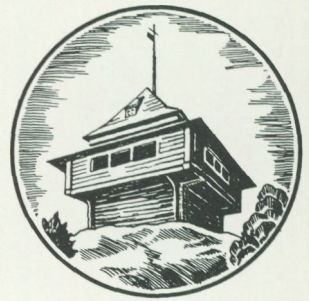
Fataburen 1979

Fataburen

1979

Fataburen

1979

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Gunnar Ternhag, Dalarnas museum
Translation: Nils Stedt

Omslag: Träskulptur föreställande landsmålaren Jödde i Göljaryd (K P Rosén), skuren av järnvägsmannen G. Englund, Falun. Skulpturen står i Skansens årskortsexpedition. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

© 1979 Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohuslänningen AB, Uddevalla 1979

ISBN 91 7108 175 5

Utsikt från en jämtstämman

Ville Roempke

På estraden på Trätojordsbacken i Hammarstrand spelar de unga bröderna Ulf och Mats Andersson från Föllinge. Sommaren är 1978 och pojkarna har hastat från Stöde i Medelpad – där de spelat för *samspelsmärke* – för att kunna vara med på årets jämtstämman. De har skjorta, väst och knäbyxor på sig – samma mundering de bär i Nordjämternas *spelmanslag*. På bröstet blänker de silvermärken de båda knep i första försöket vid sommarens *zornmärkesuppspelningar* i Forssa.

Handlederna är raka, fiol- och stråkhällningen oklanderlig. Åren för violinisten Lennart Olsson hemma i Föllinge har burit frukt. Sladdarna ringlar från mikrofonstativen till högtalarna som bär ut Lapp-Nilspolskan till publiken nedanför.

Det är söndag. Dagen har inletts med högmässa i Ragunda kyrka varvid kyrkoherde Holmberg predikade och spelmän medverkade. Två bortgångna ragundaspelmän hedrades med blommor på graven. Spelmän och fanborg och hästecipage har tågat genom samhället upp mot Trätojordsbacken. De olika lagen har i tur och ordning anträt scenen och efter vederbörlig inblåsning av stämman gjort sig klara för *allspel*.

Så följer hälsningsanförande av hembygdsföreningens nye ordförande och högtidstal av centerns riksdagsledamot Stina Eliasson. Under och efter uppspelningarna pågår *buskspelet* lite varstans på festplatsen. Solen skiner och de cirka 2.000 besökarna njuter av kams och kesfil eller kaffe och tunnbrödstut i gröngräset.

Så insmickrande kan en spelmansstäm-

ma i sommarsverige beskrivas. Men här hejdar vi oss mitt i idyllen och ägnar oss åt några funderingar och förklaringar.

Den skildrade jämtstämmans förlopp är det gängse även för stämmor i övriga landet, kanske med den lokala skillnaden att det här är de olika hembygdsföreningarna i länet som turas om med värdskapet; att den officiellt pågår i två dagar; att det under den tiden sörjs såväl för spelmännens lekamliga spis som för inkvartering hos bygdens befolkning.

I stycket förekommer en del termer som används allmänt inom spelmansrörelsen, men som här kanske tarvar sin historiska förklaring:

1906 den 1 september hålls landets första *spelmanstävling* i Gesunda, Dalarna.

1907 "uppfins" *allspelet* av den finlands-svenske folkmusikforskaren och musikanföraren Otto Andersson på en spelmanstävling vid fjärde allmänna finlandssvenska sång- och musikfesten i Helsingfors. Som ordet antyder innebär det helt enkelt att alla samtidigt spelar samma låt.

1910 anordnas den första *spelmansstämman* på Musikaliska Akademien och Skansen. Det var en *riksspelmansstämma* – alltså en för hela riket – med särskilt inbjudna deltagare. Därefter anordnas spelmanstävlingar och spelmansstämmor parallellt i skiftande utsträckning under flera decennier på olika platser i landet.

1925 bildas det första *spelmansförbundet* (Sörmlands).

1933 i Västerås anordnas den första *zornmärkesuppspelningen*. Märket hade ritats av Anders Zorn till riksspelmans-

Utsikt från en jämtstämma, Hammarstrand 1978. Foto Birger Ekelid.

stämman 1910, där det delats ut till de deltagande spelmännen. 1931 övertogs märket av Svenska Ungdomsringen för Bygdekultur. Från början skedde uppspelningen inför publik och på flera håll i landet. Märket i silver berättigar till titeln *riksspelman*.

Redan på 1930-talet förekommer benämningen *spelmanslag*, men *spelmanslag* i vår bemärkelse är först Dalaföreningens och Leksands spelmanslag som bildats omkring 1940. I slutet av 1940-talet, början av 1950-talet får spelmanslagen en större spridning, bl.a. tack vare Rättviks spelmanslags framgång med Gärdebylåten.

1947 bildas Sveriges Spelmäns Riksförbund (SSR), som ett samlande organ för de olika landskapsförbunden.

Samspelsmärke och buskspel är två helt nya företeelser. *Samspelsmärket* är, som namnet säger, ett märke som vill främja och uppmuntra samspel. Det instiftades 1963 av Medelpads spelmansförbund, till en början mest som en intern angelägenhet

i Medelpad. Märket har heller aldrig fått någon större genomslagskraft.

Buskspel är väl närmast att betrakta som en protest mot alltför stelbenta och långdragna scenframträdanden där – när stämmorna börjar svälla ut i början av 70-talet – heller inte alla kan beredas utrymme. Spel utanför programmet och scenen har i och för sig alltid förekommit. Nu har det blivit så accepterat att det ibland, paradoxalt nog, kan presenteras som en programpunkt i sig.

Det var lite spelmansrörelsehistoria i all korthet. Emellertid finns det i skildringen av sommarens jämtstämma inslag som är svårare att exakt datummärka. Stämmor av det här slaget med högmässa, uppmarsch, fanborg, folkdräkter, spelmanslag, uppspelningar och högtidstal är resultatet av en lång utveckling och förekommer fullt utvecklade först på 1950-talet. Och då långt ifrån i alla landskap.

Spelmän med fanborg och hästekipage har tågat genom Hammarstrands samhälle upp mot Trätöjordsbacken. Foto Birger Ekelid.

Folkdräktsklädda spelmannslag i kyrkan är här en 50-talsprodukt, medan däremot uppmarscher, fanborgar och högtidstal inspirerats av de nationella samlingarna i början av seklet.

Jämtstämman måste, trots det storslag-na arrangemanget för spelmännen, till deltagarantalet räknas bland de mindre. Spelmännen är så gott som uteslutande från länet, publiken från den omgivande bygden. Häri skiljer den sig väsentligt från de stora stämmor som det sista decenniet växt upp respektive ut på platser som Delsbo, Bingsjö och nu senast Ransäter. Där är strukturen en annan. Stämmorna är folkfester med ibland upp till 40.000 besökare. De kommer från ett långt större uppsamlingsområde än den omgivande bygden. Av spelmännen är många unga. De kommer från alla landskap och från storstadsregionerna.

På de stora stämmorna saknas inte de traditionella inslagen – med uppmarsch,

tal, uppspelning och allspel – men det arrangerade programmet har här en underordnad betydelse. Livet ikring är viktigare – bland tälten, på danslogen eller, helt enkelt, i busken.

Jämtstämman har behållit mycket av sin lokala prägel, en prägel som i mycket är en produkt av en 70-årig utveckling. För att få ett jämförelsematerial till landets övriga stämmor skall här ges en utförlig redogörelse för dess historia.

När Anders Zorn sommaren 1906 utlyste en prisblåsning vid Gesundabergets fot var idén inte helt ny. Vännen och folkmusikupptecknaren Nils Andersson hade sommaren innan planlagt en spelmannsstämman i samband med en fornminnesfest i Mörsil i Jämtland. I grannlandet och då även unionslandet Norge hade en tävling på lur, horn och langeleik anordnats redan 1875. Från 1888 hade tävlingar – ”kappleikar” – på hardingfela arrangerats. Musikertävlingar överhuvud är en gammal företeelse.

I sägenartade framställningar har storspelmän i alla tider drabbat samman på marknader, bröllop och danser. Ute i Europa hade Paganini drygt ett halvsekel tidigare spelat skjortan av sina konkurrenter i mer eller mindre improviserade dueller.

Det här sågs inte för att på något sätt ta äran från Anders Zorn, utan mer för att förklara den starka motivationen hos såväl spelmän som publik inför dessa första spelmanstävlingar.

Särskilt en kampsägen är omhuldad i Jämtland; hurusom de båda storspelmännen Lapp-Nils och Mikael Rapp kappspelat på marknaden i Östersund. Inte långt från denna plats i det stora godtemplarhuset, arrangeras länets första spelmanstävling lördagen den 27 juni 1908. Om man tre år tidigare i Mörsil sett sig tvungen att inställa spelmansstämman i brist på spelmän, är förhållandet nu det omvända. Av 45 anmälda deltar 34 spelmän i tävlingen. Fyra uppspelningar måste ordnas på teatern, alla med fullt hus eller sammanlagt över 3.000 personer.

Tävlingen hålls i samband med de kurser som pågått under veckan och som avslutas med Jämtlands läns nionde ungdomsmöte. Initiativtagare är den nybildade föreningen Jämtslöjd – sedermera föreningen Heimbygda – med ordförande landshövdingens fru Ellen Widén i spetsen.

I mycket är det emellertid Nils Anders-

sons tävling. Han hade tidigare i tre omgångar – 1902, 1904 och 1907 – besökt landskapet för låtupptecknande och kände repertoaren och många spelmän väl. Hans intresse kretsar främst kring Lapp-Nils låtar och tillsammans med de båda övriga prisdomarna Wilhelm Peterson-Berger och Jonas Kjellin tilldelar han nu den 86-åriga Lapp-Nilseleven Per Danielsson 1:a hederspris (publikens pris) och 1:a hederspris i samspel tillsammans med släktingen Bengt Bixo.

Blivande länsantikvarien Eric Festin fick av Bengt Bixo i uppgift att "valla" Per Danielsson undan alla "spritdyrkare" så att han skulle hålla sig nykter till tävlingen. När han så skall inleda densamma är han lite stött över att dels vägrats spelsupen, dels fått en alltför blygsam presentation av konferenciern Erik Eriksson. Med det jämtska uttrycket "völ int du, je säj namne mett sjaelv" föser han undan Eriksson, kliver fram och säger med stadig röst: "Per Danielsson, Åre, 86 år, Jämtlands brudmarsch".

Det är alltså, helt i linje med Nils Anderssons strävanden, de gamla spelmännen och deras värdefulla låtar som uppmärksammas. Många av dem får senare också utrymme i verket Svenska låtar. Men inte heller de yngre saknas på prislistan. Förutom Bengt Bixo finns Göran Olsson-Föllinger och bröderna Brännlund i Hammar-

Spelmanstävlingen i Östersund 1908. 28 av 34 deltagare framför södra skolan. I mitten sitter vinnaren Per Danielsson med Munter-Johan (i hel-skägg) bredvid sig. Ynglingen med mittbena och slips är Göran Olsson-Föllinger. Foto i Jämtlands läns museum.

Prisnämnden vid spelmanstävlingen i Östersund 1910, fr.v. Wilhelm Peterson-Berger, grevinnan Wrangel och Karl Tirén. Foto i Jämtlands läns museum.

strand med – namn som kom att betyda mycket för den jämtländska spelmansrörelsen under 1900-talet.

Eftersom den spelmansrörelsen också kom att innefatta landskapet Härjedalen är det på sin plats att nämna spelmanstävlingen i Sveg 1909. Den anordnades av den nybildade föreningen Svegs Rockstuga i samband med en hemslöjdsutställning och besöktes av 2.000 personer. 19 spelmän hade infunnit sig. "Prisnämnden, som bestod av Nils Andersson, Sven Kjellström och Alfr. Roth, fann det särskilt anmärkningsvärt att endast gamla goda låtar hade framförts". Efter tävlingen höll Sven Kjellström och Alfred Roth en konsert i kyrkan. Trots rummets helgd kunde publiken icke avhålla sig ifrån intensiva applåder efter varje nummer". Erik Bergström, Östersund arbetar på en skrift om spelmän och spelmansstämmor i Härjedalen, varför detta förbigås i detta sammanhang.

Året därpå hålls den andra tävlingen i Östersund. Inemot ett femtiotal spelmän har anmält sig. Prisnämnden består nu av Peterson-Berger, Karl Tirén och grevinnan

Wrangel. Tirén – själv entusiastisk fiolbyggare – provspelar de instrument som samtidigt lämnats in för bedömning.

Nils Anderssons frånvaro märks tydligt i domsluten. Visserligen går även i år 1:a hederspris till Per Danielsson, men i övrigt är det de yngre, mera tekniska spelmännen och deras låtkompositioner som belönas. Bland förstapristagarna märks Albert Brännlund – skaparen av "Hammarforsens brus" – som utöver de tjugo kronorna också erhåller tio kronor i kompositionspris.

Signaturen "Många allmogespelmän" i Östersunds-Posten är med rätta besviken och undrar varför det äkta bondspelet fått stå tillbaka för modern notspelning. Peterson-Berger, som säkert känt sig mest träffad av insändaren, tar till orda i artikelserien "Några reflexioner med anledning av spelmanstävlingarna i Östersund 1910". Här hävdar han bl.a. att (folkmusikens) "äldre alster på intet sätt stå över dess yngre i rent musikaliskt hänseende – Folkloristens, kulturhistorikerns, samlarens intresse för det gamla har här ingen yttranderätt".

Dessförinnan har emellertid de bägge arrangörerna, landshövdingens Ellen Widén för styrelsen för Jämtslöjd och Anders Mattsson för Jämtlands läns ungdomsförbund, trätt fram i samma forum. De förklarar sig framdeles ämna ordna tävlingarna efter mera fristående program "så att större samhörighetskänsla emellan spelmännen må kunna väckas --- Om man t.ex. för tävlingarna anslog två vackra sommardagar och man första dagens afton enbart för spelmännen ordnade ett enkelt, festligt samkväm där föredrag och överläggningar om folkmusikens betydelse bland annat kunde förekomma, tro vi, att detta i sin mån skulle bidra att väcka förståelse av en ursprunglig och äkta folkmusiks stora uppgift att hos länsbefolkningen underhålla ett rikare, vackrare, mera ideellt känsloliv."

Citatet ovan är ett förbud om kommande spelmannsstämor där alltså tävlingsmomentet utesluts till förmån för samvaro spelmännen emellan. Det skulle emellertid dröja ända till 1924 innan en sådan stämma kommer till stånd och då har ytterligare två spelmanstävlingar hunnit hållas i Östersund, 1914 och 1915.

I viss mån har man dock tagit synpunkterna ovan ad notam. Vid tävlingarna 1915 är det uppenbart. Visserligen är den yttre ramen fortfarande densamma. Tävlingarna utgör avslutning på en veckas hembygdskurser i föreningen Jämtslöjds regi. Uppspelningarna sker i två omgångar, lördag och söndag på Metropolteatern. Inträde 1 krona. (Till föreläsningarna kostar det 25 öre.) 27 spelmän deltar.

För att komma ifrån problemet med att de yngre tekniskt skickliga spelmännen konkurrerar ut de gamla traditionsbärarna har man emellertid delat upp spelmännen i seniorer och juniorer. Som tidigare utdelas dessutom pris för samspel och ett extrapris som i år, märk väl, går till en dragospelare. Vi får här en intressant inblick i domararbetet:

"Prisnämnden består af f. folkskoleinsp. Kjellin, samt hrr Karl Tirén och Göran Olsson och bedömningen sker med hänsyn till

dels teknik, dels stil och dels urvalet af låtar med 7-gradig 'betygsskala' i hvarje afdelning.

Hr Tirén, som varit med som prisdomare vid en mängd spelmanstävlingar, påpekade vid en blixinterview att de jämtländska

Ur Östersunds-Posten 27 augusti 1915.

Hembygdskurserna.

Program:

Lördagen den 28 Augusti.

Samtliga föreläsningar och spelmanstävlingen hållas i Metropol.

Kl 9,30 f. m. **Överjägarmästaren P. O. Welander:** Sveriges skogar som nationalrikedom (med grafiska tabeller).

" 11 f. m. **Prof. Edv. Lehman:** Bok, ord och föremål i undervisningen. I.

" 12,30 e. m. **Spelmanstävling.** (Uppspelning I).

" 2 e. m. **Fröken Agnes Branting:** Om Jämtländsk och annan kyrkoskrud. (Med skriptikonbilder).

" 5 e. m. **Prof. Edv. Lehman:** Bok, ord och föremål i undervisningen. II.

" 7 e. m. **Fröken Agnes Branting:** Om hemslojd. (Med skriptikonbilder). (OBS! Andrad tid.)

OBS! Till alla föreläsningarna äger allmänheten tillträde mot en avgift af 25 öre pr gång.

OBS! Inträdesavgift till spelmanstävlingen 1 kr.

N381

KONSERT

under ledning och medverkan af

Karl Tirén.

Biträdande: Göran Olsson, Kyrkokören, Goodtemplarkören och Pristagare från Spelmanstävlingarna.

Söndagen den 29 Augusti kl. 8 e. m. å

Metropol-Teatern

PROGRAM:

Jämtländska folkmelodier.

Arrangerade af Karl Tirén.

Folkvisa från Öviken.

"God morgon min docka,"

Goodtemplarkören.

Hymn från Frostviken.

Kyrkokören.

Brudmarsch från Revsund.

Jämtländsk brudmarsch.

För fiol. Pristagare från spelmanstävlingarna.

Folkvisa från västra Jämtland

Hillebrand.

Folkvisa från västra Jämtland

Duvans sång.

Kyrkokören.

Polskor och folkvisor för två fioler.

Karl Tirén och Göran Olsson.

Akronymnang af Fru Maria Wikström.

Entré 1 kr. Biljetter tillhanda hos Wisenska Bökhandeln och Cigarrehandlaren Jonsson, Storgatan.

Nordisk musik.

W. Stenhammar, Sverige.

Goodtemplarkören.

E. Sjögren, Lyriska stycken.

K. Tirén.

Tor Anlin, Akvareller.

" Idyll.

" Hämoresk.

" Vagsång.

" Polska.

G. Olsson.

W. Peterson-Berger, Chorus mysticus.

Goodtemplarkören.

W. Peterson-Berger, Romans.

K. Tirén.

W. Stenhammar, Norrland.

Goodtemplarkören.

Fru Maria Wikström.

Entré 1 kr. Biljetter tillhanda hos Wisenska Bökhandeln och Cigarrehandlaren Jonsson, Storgatan.

N366

allmogespelmännen besitta en fulländad teknik, som fördelaktigt skiljer sig från alla andra provinserns spelmän. Jämtarnes teknik stod enl. hr Tiréns mening nära nog på höjden af det bästa man får lära i det stycket i Berlin och Paris och var tydligen en följd af inflytande från Lapp-Nils.

Det talades äfven om anordnande af en särskild klass för seniorerna”.

Med bortseende från den bullrande lokalpatriotismen i uttalandet är det svårt att undertrycka reflektionen att klassindelningssystemet alltjämt tillämpas vid de norska kappleikarna och att bedömningen såväl där som vid de svenska zornmärkesuppspelningarna går efter samma normer.

Efter tävlingarna, innan prisutdelningen tar vid, händer något som pekar fram mot de kommande spelmansstämmorna. Spelmän deltar med två, vi kan kalla dem, allspelslåtar i kvällens konsert – eller ”musikfäst” som den också kallas.

”Enastående var samspelet mellan prisstagare från spelmanstävlingarna. Här uppträdde nio spelmän samt hrr Karl Tirén och Göran Olsson och spelade två gamla marscher, en brudmarsch från Revsund och Jämtlands brudmarsch. Det verkade en smula egendomligt att se de många gamla spelmännen stå och spela samma gamla klangfulla melodi, taktfast och klart, ackompanjerade av de två fiolerna. Framförandet av Jämtlands brudmarsch väckte också jubel hos publiken, och marschen måste tagas om igen.”

Karl Tirén och Göran Olsson-Föllinger blir portalgestalterna vid de kommande stämmorna och Jämtlands brudmarsch signaturmelodin.

När så länets första spelmansstämma anordnas är det, enligt Eric Festin, efter en från spelmännen uttalad önskan att avstå från tävlingsformen. Istället instiftas på Festins förslag en spelmansmedalj i guld, silver och brons att utdelas till de deltagande spelmännen allt efter förtjänst och antalet besökta stämmor. ”Medaljen är till storleken som ett enkronasmynt, å dess ena sida återges Jämtlands medeltida sigill, och den andra har inskriften: Spelmannen

(namn) vid spelmansstämma i Fornbyn Jamtli”. Inskriptionen avslöjar att Fornbyn Jamtli i Östersund är platsen för denna och följande stämmor (1924, 1929, 1931, 1935 och 1943). Nu har föreningen Jämtslöjd omvandlats till föreningen Heimbygda, organ för länets hembygdsföreningar, Jamtli och läns museet och arrangör för spelmansstämmorna.

1924 års stämma hålls vid Heimbygdas midsommarfest 22–24 juni, de båda första dagarna i anslutning till Jordbrukets dag. ”Så öppnades stämman av dess ledare, hr Tirén, med ett kärnfullt hälsningsanförande, och då han bjöd den tusenhövdade åhörarskaran att blotta sina huvuden för den 95-årige frejdade spelmannen (Per Karlsson i Berg, min anm.), var det nog ej allenast åldringens ögon, som fingo en fuktig glans. Omedelbart efter talet blåste Erik Nilsson i Mattmar en vallåt på sin klarinett, varpå följde stämmans ’ouverty’, Lapp-Nilslåten ’Jämtlands brudmarsch’, spelad av samtliga deltagarna och mottagen med ett stormande bifall. Sedan inledde Per Karlsson de särskilda uppspelningarna med ett par låtar.”

Stämman pågår i tre (3) dagar! Å andra sidan inskränkte sig tiden till blott en (1) timme per dag, fränsett sista dagen som drog ut till det dubbla. Med spelmansstämma åsyftas då själva uppspelet som emellertid kunde inledas med tal eller föredrag och avslutas med medaljutdelning. Stämman hålls första kvällen utomhus på en plattform framför Tingshuset med 27 deltagande spelmän och 3.000 åskådare på vällen ovanför. De båda följande dagarna får stämman på grund av regn hållas inomhus.

Redan 1924 blåstes jämtstämman in av Erik Nilsson i Mattmar. Han var förstepristagare vid tävlingen 1910 och en av inledarna på riksspelmansstämman på Skansen samma år. Ända in på 1970-talet kom han att blåsa in jämtstämmorna på sin klarinett.

En annan tradition från de första tävlingarna var att lägga stämmorna i samband med något annat större arrangemang.

Jämtländska ungdomsmötets spelmansstämma 1931. Eric Nilsson i Mattmar längst till höger med sin klarinett på armen. Foto i Jämtlands läns museum.

1924 vid midsommarfesten och Jordbrukets dag; 1929 tillsammans med Heimbygdas officiella släktgårdsinventering; 1931 på jämtländska ungdomsmötet; 1935 i samband med den stora folkdräktparaden och 1943 efter "det högtidliga firandet av Lapp-Nilsminnet" och avtäckandet av Lapp-Nilsmonumentet i Offerdal. Så här efteråt är det ovisst om stämmorna användes som dragplåster eller enbart var ämnade att ge lite extra festivitas åt arrangemangen.

Från 1929 års stämma har vi saxat följande ur Eric Festins skildring i årsboken Jämten och ur det tidningsreferat han anför:

"Spelmansstämman öppnades den 7 sept. kl. 2 av landshövding S. Linnér, som i ett kortare anförande hälsade de närvarande välkomna ---

Omedelbart efter landshövdingens tal begynte uppspelningarna under ledning av violinisten Göran Olsson-Föllinger med biträde av hrr Mårten Andersson och Carl N:son Tollvik. Spelmännen uppgingo till

närmare ett femtiotal, varav en del uppträdde i sina vackra allmogedräkter. Spelningarna inleddes med en samfällad uppspelning av 'Jämtlands brudmarsch'. Vi tillåta oss anförda ur ett referat:

Sedan blev det polskor, gammalvalser, gånglåtar, polketter och schottisar, omväxlande med smekande bulåtar och psalmliknande högstämda kväden och brudmarscher. Solon, duetter och tremannaframförande; gamlingar på 70 och 80 år, som darrade på stråken, men även i hjärtat i glädjen och stoltheten över att få framvisa de klenoder av jämtländskt lynne och skaparglädje, som dessa gamla låtar innebära. Här funnos även ynglingar om 18 och 20 år, ja, till och med en tolvåring hade lärt sig att hantera stråken på ett sätt, som frapperade. Roligt var att se på publiken, som vid ett tillfälle sådant som detta, givetvis, var synnerligen "utvald", d.v.s., bestod endast av sådana, som gått dit med verkligt brinnande intresse. Rytmen, som strömmade ut från den vackert dekorerade estraden förmedlade sig snart till "salongen" (Skogshallen) och polsketakten försatte golvet i en jämn gungning. Till och med 1920 års utställningsguirlander i

taket började känna sig delaktiga i den pittoreska ålderdomlighet, av vilken allt nu präglades, och togo sig i takets ensamhet en dans så att de gulnade tallbarren då och då sände en dammhälsning ned till nuets människor, vilkas ögon glimrade i kapp med ljusen i estradens sjuarmade ljusstakar.

Stämman fortsatte med uppspelningar även följande dag efter angivet program. Vid dess slut höll landshövdingen ett tal om stämmans syfte samt förrättade utdelningen av spelmannmärkena, vilka icke gällde några gradmärken utan voro minnen från tvenne bemärkelsedagar i den jämtländska stråkmusikens historia.

Vid middagen musicerade såsom givet inslag i programmet den stora truppen av fiolister, vilka även utförde musik på vägen till och från Skogshallen, där för övrigt även fotografen Sundbäck passade tillfället att filma den ståtliga kortegen.

S.G.U:s folkdanslag medverkade även och utförde vid festens fortsättning i Skogshallen några av sina vackra danser. Vid avslutningen spelade hrr Föllinger och Mårten Andersson ett stycke, varpå lasarettssysslomannen Anders Mattsson framförde å släktgårdsfolkets vägnar ett tack till hr landshövdingen, som tagit initiativet till stämman, och till hr Eric Festin, som varit dess allt i allo, samt uppläste i samband därmed några verser tillägnade det nu tioåriga länsantikvarieämbetet och "den redlige odlaren i minnets åker". Ett leve för hrr landshövdingen och Festin besvarades kraftigt.

Efter ett leve för folkmusiken och dess trogna utövare uttalade spelmännen genom hr Festin sitt tack till landshövdingen samt bringade honom en hyllning i toner, och nu klingade än en gång "Jämtlands Brudmarsch" genom Skogshallen, men nu såsom en mærgfull avslutning och ett löfte om, att under den jämtländska felans toner skulle torvan odlas och skogen växa och fällas medan far och son bytte vakt vid hemmets hård. En hyllning till hem och hembygd, som länge skall leva i minnet.

Vid 1935 års stämma är det främst Heimbygdas folkdräktparad som tilldrar sig det stora intresset. Paraden är resultatet av ett och ett halvt års arbete med rekonstruktioner av jämtska och härjedalska kvinnodräkter och samlar ett besökarantal av i

runt tal 7.000 personer. Festligheterna inleddes med en spelmannsstämma på pingstdagen under Karl Tiréns ledning, vari ett sextiototal spelmän deltar. Förutom att spelmännen går i täten för den stora folkdräktparaden – under svenska flaggan och länsfanan – medverkar de vid sammanlagt fyra uppspelningar de två dagarna.

Efter den fjärde och avslutande uppspelelingen "uppträdde fru Signe Olofsdotter-Tuveland och berättade på Strömsmål samt föredrog några gamla 'köuklätar', en programpunkt, som mycket uppskattades. Och så följde tal av dräktparadens initiativtagare landshövdingenskan dr Hanna Rydh Munk af Rosenschöld."

Så följer prisutdelning för folkdräktsarbetet vilken förrättas av landshövdingen. Därefter tal av intendenten vid Nordiska museet, fil dr Sigurd Wallin.

"Sedan ytterligare hälsningar framförts och anlända telegram upplästs, sjöngs unisont: 'Du gamla, Du fria'. Därefter avslutades spelmannsstämman, varvid spelmannmärken utdelades."

FÖRENINGEN HEIMBYGDAS

SPELMANSSTÄMMA och DRÄKTPARAD under H. K. H. Kronprinsessans beskydd

JÄMTLI och HOFVALLEN i ÖSTERSUND den 9 och 10 juni 1935

Det hittills uppnådda resultatet av folkdräktsinventeringen
belyses av dräktparadens

över 1,000 deltagare

Utdelning av H. K. H. Kronprinsessans m. fl.s hederspriser

Väl mött i ÖSTERSUND pingsten 1935!

Här ska inflikas att uppräknandet av ståndspersoner och honoratiores närvarande på stämmorna sker fullt medvetet. Hovsamheten kan te sig motbjudande i våra ögon men visar tydligt hur väl man förstod att förankra spelmansrörelsen bland den dåvarande kultureliten. Något som säkert var av avgörande betydelse för de framgångar man skördade.

Fem spelmansstämmor på tjugo år är ett alltför litet antal att dra några slutsatser av. Ändå kan den stora luckan mellan 1935 och 1943 förmodligen skyllas, dels på kriget, dels på en stark nedgång i intresset som är märkbar över hela landet.

Av de femtiotal anmälda till spelmansstämman på Jamtli 1943 deltog 38 stycken. De övriga blev dagarna innan inkallade till militärtjänst. Som tidigare nämnts förlades stämman till avtäckandet av Lapp-Nilsmonumentet i Offerdal. (Under hela 1940-talet är det för övrigt goda år för monument, och minnesstenar blommar upp över hela landet). Till stämman hade också fogats spånadstävlan, stickutställning och jubileumsfirande för Jämtslöjds försäljningsförening.

Andra dagen är det så stor spelmansstämma i Östersund:

"Åter en strålände dag och talrik publik på Jamtli! Efter upprop, spelmännens indelning och förberedande övningar i S:t Olovs Gillesal dekreterade spelmansstämman ledare Karl Tirén, att stämman skulle hållas ute. Folket, som började strömma till, hade tydligen ej heller tänkt sig annat, platserna på Tingvallen blevo strax tagna i anspråk. Heimbygdas ordf. landshövding Torsten Löfgren kunde ock på programenlig tid öppna stämman och hälsa välkommen, särskilt vändande sig till *jury*n (min kursivering), konstnären Karl Tirén, konsertmästaren Göran Föllinger och direktören Märten Andersson samt spelmännen, ett 40-tal, som mött upp med sina veteraner Nils Olsson i Valne, Måns Olsson i Mattmar och Erik Arnsten i Alsen i spetsen.

Landshövdingen erinrade om spelmännens tävlan fordomdags, då de kämpade om

åhörarnas gunst. Inte ens Lapp-Nils kunde ställa sig utom tävlan, och det berättas t.o.m. att han på en marknad i Östersund fick se sig slagen av en medtävlare. Traditionen att hålla spelmansstämmor på Jamtli hade nu under onda tider varit bruten. Med glädje konstaterades, att den nu kunnat återupptagas.

Efter landshövdingens öppningstal tog Karl Tirén till orda och gav de modärna oarterna inom konsten och särskilt nu i musiken en besk kritik, och med ett smittande friskt humör ironiserade han över bl.a. den bedrövliga importen av neger- och indianmusik. Mitt i bifallsstormen slöt han sitt temperamentsfulla anförande med en imperatorisk gest och utrop till spelmännen: 'Jämtlands brudmarsch'! Och genast brusade tonsvallet i samspel från 40 fioler. Stämman pågick i över 4 timmar med en kortare paus för uppvisning i spånad och prisutdelning genom fru Elsa Löfgren till deltagare i sticknings- och spånadstävlan. Det lades särskilt an på 'Lapp-Nilslåtar' vid denna stämman, men även nu framfördes några nya kompositioner, vilket bådar gott för folkmusikens liv.

Vid Heimbygdas middag, vartill alla spelmännen inbjudits, utdelade landshövdingen följande spelmansbelöningar: ---

Sedan man hurrat för de medaljerade, tackade länsantikvariens spelmännen för att de även i denna tid så allmänt lystrat till Heimbygdas 'inkallelser' och bjöd dem välkomna åter till 1945, då han i samband med 300-årsjubileet ville få till stånd en stämman, som skulle gå utanpå alla hittillsvarande. Helst ville han ha en övningsstämma redan nästa år. Uppslaget väckte anklang, och spelmännens egen talesman ville, att stämmorna skulle bli årliga."

Det skulle varken bli någon övningsstämma nästa år eller någon stämman till jubileet året därpå. Och det skulle dröja fram till 1947 tills länet får årliga spelmansstämmor. Anledningen är säkert att söka i Eric Festins bortgång 1945. Han hade varit den samlande kraften. Nu får spelmännen lita till egna krafter och det

är just i det ärendet de samlas 1947. De samlas för att bilda ett spelmansförbund, *Heimbygdas spelmansförbund*.

Organiseringen av landets spelmansrörelse, som hade inletts på 20-talet, men legat nere under 1930-talet, fick under 1940-talet ny fart. Många landskapsförbund bildas och 1947 även ett riksförbund.

Händelsen är viktig för den lokala spelmansrörelsen. Föregående stämmor hade arrangerats av föreningen Heimbygda. Arbetet hade utförts av länsantikvarien, som skickat inbjudningar till spelmännen. Nu skulle spelmännen ta över arbetet med stämmorna, som dessutom skulle bli årliga. Visserligen hålls ännu 1947 och 1948 års stämmor i Heimbygdas regi. Visserligen skulle en ledamot från Heimbygda (landsantikvarien) vara ordförande i det nya förbundet, som konstitueras 1948. Visserligen skulle stämmorna, vilket ju namnet antyder, arrangeras i intimt samarbete med föreningen Heimbygda – ändå skulle det

snart innebära ett ökat organisatoriskt och ideellt arbete.

Under spelmansstämman 1947, som samlar ett 45-tal spelmän, utdelas Heimbygdas spelmansband – veteranmärket – till spelmän, som tidigare deltagit i minst tre stämmor. Bland mottagarna finns några som varit med redan på den första spelmanstävlingen 1908.

Från och med förbundets första egna stämma i Hammarstrand 1949 blir det tradition att förlägga stämmorna till olika platser i länet. Undantag för Östersund görs emellertid vissa år, exempelvis 1953, när det fem år unga förbundet är värd för riksspelmansstämman. En riksspelmansstämma innebär ju också uppspelningar för Zornmärket, vilket i sin tur för med sig många nya inslag i jämtstämman.

Efter uppspelningar inför juryn första dagen och en därpå anordnad *allmogemusikafton* inleddes själva spelmansstämman ”med samling vid rådhuset söndag förmid-

Spelmanståg anført av tre generationer Bixo vid Heimbygdas spelmansförbunds 10-årsjubileum 1958. Foto Arvid Halling, i Jämtlands läns museum.

Allspel vid Heimbygdas spelmansförbund 10-årsjubileum på Jamtlis scen 1958. Foto Arvid Halling, i Jämtlands läns museum.

dag varvid representanter för Stockholms, Närke, Värmlands, Medelpads, Ångermanlands, Västerbottens och vårt eget länsförbund ställde upp till ett antal av cirka 130. Från rådhuset *tågade* man sedan under musik förbundsvis ut till Jamtli, där stämman skulle hållas. Denna inleddes med en *friluftsgudstjänst* på Lillhårdalsgårdens tun, varvid komminister em. Magnus Erbring predikade. Härifrån begav man sig till Tingshuset, där Heimbygdas *spelmansförbunds ordförande*, landsantikvarie Björkquist *hälsade välkommen* till stämman. Vid de därav följande *uppspelningarna*, som interfolierades av en *uppvisning av Heimbygdas barndanslag* under Martin Sundings ledning, framträdde de olika spelmansförbunden var för sig. Därefter vidtog utdelning av Zornmärken. --- Stämman avslutades med att samtliga spelmän spelade *Jämtlands brudmarsch* varefter man samlades till *gemensam middag*.” (Mina kursiveringar.)

I de stämmor som nu följer från 1954 och framåt kan man skönja ett mönster, som i princip behållits i 25 år:

Stämman pågår i två dagar under en

sommarhelg, helst i juli. Den hålls alltid på en hembygdsgård, gärna med tillgång till scen och dansbana. Spelmansförbundet ansvarar för administration och program och den lokala hembygdssföreningen för förplägnad och inkvartering. Det är också där stämman inleds – med välkomstkaffe, inskrivning och anvisning av logi. Därefter brukar spelmännen samlas för att öva på de allspelslåtar som skall användas i programmet. Ibland bjuds deltagarna med på en utflykt eller busstur till socknens olika sevärdheter.

Så är det dags för aftonens traditionella ”spelmanskväll” med dans. Spelmansförbundets sekreterare presenterar de olika spelmännen eller spelmanslagen och deras låtar. Ibland förekommer också vissång och lockrop. Därefter är det dans, ofta på två banor till, som det står på affischerna, ”100 fioler”.

Söndagen inleds med årsmötesförhandlingar. Efter parentation över bortgångna medlemmar diskuteras olika frågor varpå ny styrelse väljs. Så går man till kyrkan och högmässan, där även spelmän medverkar.

Samling sker sedan inför den stora uppmarschen till hembygdsgården. I tåten går förridare eller fanbärare. I tåget ingår ofta blomsterprydda hästecipage, i vilka de gamla spelmännen sitter. Övriga spelmän går i grupper, alltefter sin hemmahörighet spelande sin brudmarsch, kanske anförda av "dirigerande" stråkförare. När de olika grupperna tågar in på festplatsen och upp på scenen tar samtliga upp Jämtlands brudmarsch. Hembygdsföreningens ordförande hälsar publik och spelmän välkomna. Så följer ett anförande av spelmansförbundets ordförande. Eventuellt utdelas Lapp-Nilsmedaljen – "spelmansförbundets förnämsta utmärkelse", instiftad 1958, femtio år efter den första spelmanstävlingen och till förbundets tioårsjubileum.

Nu blåses stämman in med en vallåt på klarinett, något som Eric Nilsson i Mattmar med några få avbrott skötte fram till 1972. Uppspelningsprogrammet kan nu börja, och gör det ofta med att två kvinnor lockar – kaukar – mot varandra. Spelmännen kommer i olika formationer in på scenen, gärna med de gamla spelmännen från bygden först. De spelar solo, duo eller i lag, även om nu spelmanslagen inte är så talri-

ka i länet. Spelmännen och deras låtar presenteras av förbundets sekreterare – från 1973 av dess ordförande. Programmet, som också brukar innefatta framträdande av folkdanslag och gästande spelmanslag, inramas av allspelslåtar. Stämman avslutas med gemensam middag med spel, tal och utdelning av diplom, medaljer och minnesgåvor.

Jämtstämman utformning – med underhållning och dans på lördagskvällen och med högmässa, uppmarsch, uppspelningar och middag på söndagen – var i stora drag klar redan 1954, det år som Ragnar Bohman tillträdde som förbundets sekreterare. Några inslag är emellertid ännu äldre och går tillbaka på den första spelmansstämman 1924 och några indirekt på den första spelmanstävlingen 1908. Hit hör allspelsövningen, hälsningsanförandet, uppspelelingen med presentation och märkesutdelningen, men också detta att stämman pågår i flera dagar, att Jämtlands brudmarsch är den ceremoniella inledningslåten, att stämman blåses in med en vallåt på klarinett och att den särskilt uppmärksammar de gamla spelmännen.

Naturligtvis har programmet utökats ef-

Förridarna beskådas av spelmän och publik vid spelmansstämman i Sveg 1961. Foto i Jämtlands läns museum.

Äldre spelmän vid spelmansstämman i Hede 1971, sittande fr v Erik Westling, Sveg, Olle Falk, Offerdal, Helmer Bäckman, Stugun, Fridolf Andersson, Stugun, stående Erik Nilsson, Ås och Fridolf Mesch, Linsell. Foto Nils Axel Didriksson, i Jämtlands läns museum.

ter hand. Med mer påkostade uppmarscher med förridare och blomsterklädda trillor. Med ett mer utbyggt scenprogram, där butöser och gästande spelmanlag ingår. Detta allt eftersom fler spelmän strömmar till. Intressant är här att notera att deltagarantalet 1959 översteg 100 spelmän, en siffra som senare inte undermen väl överskridits. Årsmötet, som tidigare alltid hållits på lördagen, förläggs från och med 1966 till söndag morgon. Kanske är det en följd av att stämman nu ingår som ett inslag i Rikskonserterns årliga musikvecka och i någon mån måste rätta sig efter mer publika krav. Dock verkar publiksiffran ända sen de första spelmanstävlingarna konstant legat vid 2-3.000.

Publikmässigt måste alltså jämtstämman räknas bland de mindre i dag. Arrangemanget är emellertid stort och arbetskrävande och de sista åren har det varit svårt att hitta hembygdsföreningar som är villiga att åta sig det. Även spelmansförbundets styrelse har haft problem.

Ändå är fördelarna med jämtstämman uppenbara. Den vänder sig främst till medlemmarna – spelmännen, för vilka allt är serverat. Detta gör att även de gamla spelmännen kan komma med. Gemenskapen stärks, naturligtvis på bekostnad av att andra, förutom de speciellt inbjudna, hålls utanför. En medveten strävan har varit att hålla på traditionerna.

Jämtstämman är inte på något sätt unik. Många inslag förekommer också på andra håll i landet, vilket med all tydlighet framgår av landskapsförbundens redogörelser och rapporter i tidningen Spelmannen. Dokumentation av landets spelmansstämmor har utförts av Svenskt visarkiv och skall enligt intentionerna utföras var femte år. Försök till sammanställningar har också gjorts, men ett övergripande arbete, som utvisar lokala variationer, saknas alltså. Historiska återblickar och krönikor har skrivits här och var i landet av de olika spelmansförbunden, dock utan speciell inriktning på stämmorna. Jag hoppas därför

att min utsikt från en jämtstämman i någon mån skall inspirera till andra dylika. Det vore en lämplig uppgift för förbundens yngre medlemmar att intervjua de äldre medlemmarna, samla foton och tidningsreferat i det syftet. Kanske skulle det skapa en större förståelse för spelmansrörelsen – en förståelse som behövs om våra spelmansstämmor skall bestå.

Hur vill vi då utforma landets framtida spelmansstämmor? Avslutningsvis vill jag presentera några personliga funderingar och förhoppningar kring den frågan.

De lokala spelmansstämmorna, typ jämtstämman, och traditionerna kring dessa bör absolut bestå. Gärna så många som möjligt, spridda över hela landet, men också över hela året och inte bara sommartid. De är ett måste för den lokala spelmansrörelsen och välbehövligen injektioner för dess publik. Till formatet kan de vara små och enkla och de behöver alls inte efterlikna Delsbo och Bingsjö ifråga om publik elephantiasis, något som ju inte heller varit avsikten på dessa platser utan tyvärr kommit på köpet. Istället bör man satsa på

att föra fram landskapets traditionsbärare och ge utrymme för ungdomen att lära av dem. Man bör också ge stort utrymme åt dansen och åt spel till dans. Den gamla idén med föreläsningar på spelmansstämmor är heller inte dum. Låt stämmorna bli ett forum för "folklig forskning" i spelmanstraditionerna.

Landskapsstämmorna kan med fördel avlösas av små lokala spelmansträffar eller lekstugor med spel och dans. Dessa behöver inte mer föranstaltande än att plats och tid bestäms.

Kritiken mot de stora stämmorna som framskyttat ovan får inte tolkas som att jag är emot dem. Tvärtom behövs de – för spelmännen. Som de emellertid nu fungerar, skrämmer den stora publiken bort, inte bara de gamla spelmännen, utan också duktiga yngre förmågor som inte får tillräckligt utrymme och uppmärksamhet. Istället ersätts dessa av en ny spelmanska-der som sommartid drar land och rike kring från stämman till stämman. Detta senare är ju i och för sig bra, då det främjar gemensamma värderingar, sprider nya idéer och kanske nya grepp för spelmansstämmorna.

Spelmansstämman i Mörsil 1974, tåg med spelmän och folkdansare. Foto Berit Rönnstedt, Nordiska museet.

*De medverkande spelmännen vid stämma i Mörsil 1974 ges instruktioner.
Foto Berit Rönnstedt, Nordiska museet.*

Buskspelet och polskedansen är säkert en följd av de stora stämmorna och de ambulerande spelmännen. Men de unga måste få tillfälle att uppleva en lokal kultur och höra traditionsbärare och duktiga spelmän. Detta för att de själva skall hitta ett dialektområde, känna låttillhörighet och undvika ett "allsvenskt" spel. De stora spelmansstämmorna bör helt enkelt bli mer spelmanstillvända!

Alla spelmansarrangemang i landet bör dessutom satsa mer på information till den presumtiva publiken. Såväl före som efter. Massmedia måste här ta sitt ansvar och börja betrakta spelmansstämmorna som musikhändelser och inte enbart som nostalgiska fornfester. Här slås man av, vilket bl.a. Otto Anderssons bok *Spel opp I spelmänner* vittnar om, att sekelskiftets journalister var betydligt mer insatta i mu-

För tillresande medverkande och publik erbjuder de flesta stämmoarrangörer campingmöjligheter, här i Mörsil 1974. Foto Berit Rönnstedt, Nordiska museet.

Spelmansstämma i Mörsil 1974, väntan på uppmarschen till stämmoplatsen. Foto Berit Rönnstedt, Nordiska museet.

siken än dagens. Eller nämn några andra offentliga konserter idag, där anmälnaren i referatet kan uppehålla sig vid väder och vind, mygg, flaggor, folkdräkter och tal utan egentligen att ägna musiken det ringaste intresse. Vilka spelade? Vad spelades? Var det bra eller dåligt?

Detta är nämligen, som jag ser det, det stora problemet för svensk spelmansrörelse idag. Spelmansmusiken saknar intresserade åhörare! Detta trots att publiksiffrorna i Bingsjö skjuter i höjden. Istället har vi fått en stor skara unga, välutbildade, köpstarka och hängivna utövare. Människor som älskar folkfester har alltid funnits.

På kappleikar i Norge kan man få uppleva en publik, som i en fullsatt, varm gymnastiksal håller andan i tre dagar, med rungande applåder som enda avbrott. I pausen fälls sakkunniga kommentarer. På kvällarna dansas och spelas till sista svett-droppen.

1964 när Göran Olsson-Föllinger avgår som styrelseledamot i Heimbygdas spelmansförbund säger han sig "gärna se en återgång till forna tiders spelmanstävlingar. Dessa skulle ytterligare stimulera intresset både bland spelmän och publik".

Uttalandet är märkligt, men jag förstår det väl. Att tävla i musik är måhända inte så lyckat, men det har det goda med sig att man måste lyssna, tycka och formulera sig – färdigheter som är eftersträfvansvärda när det gäller all musik. Kanske kan vi nå dit genom att 1) hjälpa massmedia till insiktsfulla program, artiklar och anmälningar 2) öppna zornmärkesuppspelningarna för allmänheten 3) anordna rena konsertprogram med spelmansmusik 4) anordna offentlig dans till spelmansmusik 5) utan att offra gamla traditioner sätta musiken i främsta rummet på spelmansstämmorna.

Källor

Tryckta

Andersson, Otto, *Spel opp I spelemänner*. Sthlm 1958.

Jämten. 1909, 1915, 1924, 1929, 1931, 1935, 1943-1944, 1947-1949, 1953-1961, 1964, 1966, 1968-1972.

Jämtlandsposten 28/8 1915

Spelmannen. Tidskrift för Sveriges spelmäns riksförbund. 1978

Spelmansåret. Informations- och medlemsblad för Sveriges spelmäns riksförbund. 1965

Östersunds Posten 30/8 1915.

Summary

A Folk-Musician Festival in Jämtland

A folk-musician or fiddlers' festival (*spelmansstämma*) is a unique as well as typical feature of popular music in Sweden today. It dates back to 1906 when Anders Zorn, the artist, arranged a contest for horn-players and fiddlers in Dalarna. This initiative rapidly spread to other parts of the country. After a few years the element of competition was dropped, and ever since the festivals are simply gatherings at which music is played.

The festivals always take place out of doors during the summer. Most of them are held at some local arts-and-crafts home or in a similar environment. They often begin with a march to the meeting-place. Then follows a stage-set programme which, as a rule, is begun and concluded with all the musicians present (*allspel*). The musicians then disperse to play spontaneously in small groups (*busspel*).

These festivals have grown up simultaneously with the folk-musician movement, which started in the 1920's. Folk-musicians joined this movement under organized forms for the purpose of preserving the old tunes. In Sweden there are local organizations of folk-musicians in every province. And in every province there is also a large number of bands of folk-musicians (*spelmanslag*), i.e. groups of musicians who meet regularly.

Every summer a national festival is arranged, at which musicians are given the opportunity to play before a jury in order to win a special badge (the Zorn badge).

The article describes the development of these festivals from a local perspective. The examples are taken from Jämtland, a province in central Norrland which, in many ways, has a long-standing tradition in folk-music.